

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ІНТУЇЦІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ХАРАКТЕРИСТИЦІ СУСПІЛЬНИХ АЛЬТЕРНАТИВ

Анотація. Розглянуто проблему інтелектуальних витоків українського етнокультурного менталітету, філософсько-світоглядних принципів осмислення антиномічних фундаментальних тем, таких як воля і неволя, сила і безсилля, насилля і миролюбство, лідери і маси. Саме ці теми є важливими в творчості Т.Шевченка, який в оригінальних поетико-символічних формах зумів втілити смисловий контекст цих тем в суспільну народну свідомість і літературну лексику свого часу. Аналізуються сучасні процеси деструктивної трансформації традиційних ціннісно-нормативних і етико-естетичних комплексів в українському суспільстві. Підкреслюється значущість вивчення інтелектуальної спадщини Тараса Шевченка, який у своїй творчості зумів змістовно відобразити фундаментальне протиріччя народної духовної сили і реального безсилля пригнобленого народу. Наголошено на факті інтелектуальної дихотомії світогляду Тараса Шевченка: це – радикальна революційність, з одного боку, і настанови стриманості, “біблейства” (за висловом Д.Донцова) – з іншого. У статті обґрунтовується думка, що реальна наявність цієї дихотомії стає етоставою для альтернативних оцінок його творчості.
Ключові слова: етнокультурні цінності, національний характер, волелюбство, класова боротьба, символи свободи.

Анотація. Осуществлен анализ проблемы интеллектуального генезиса украинского этнокультурного менталитета, философско-мировоззренческих принципов осмысления антиномичных фундаментальных тем, таких как воля и поражение, сила и бессилие, насилие и миролюбие, лидеры и массы. Именно эти темы являются исключительно важными в творчестве Т.Шевченко, который в оригинальных поэтико-символических формах сумел воплотить смысловый контекст данных тем в общественное народное сознание и литературную лексику своего времени. Анализируются

Увага до інтелектуальних та емоційних витоків сучасного культурного комплексу в Україні постійно потребує і сконцентрованого, і поглибленого вивчення. Тим більш, що в цих витоках, в їх узагальненому (а подеколи й закодованому), вигляді, завжди виявляється багато різних і суто інформаційних, і евристичних площин. Наприклад, протиріччя волі і неволі, сили і безсилля, насилля та миролюбства. Виокремлення таких альтернативних тематичних диспозицій має смисл, тому що саме у просторі між ними міститься майже все багатоманіття суспільного буття в його трансформаційних і модернізаційних проявах і тенденціях.

современные процессы деструктивной трансформации традиционных ценностно-нормативных и эстетических комплексов в украинском обществе. Подчеркнута значимость изучения интеллектуального наследия Тараса Шевченко, который в своем творчестве сумел содержательно отобразить фундаментальное противоречие народной духовной силы и реального бессилия угнетенного народа. Акцентируется факт интеллектуальной дихотомии мировоззрения Т. Шевченко: это – радикальная революционность, с одной стороны, и установки сдержанности, “библейства” (по оценке Д.Донцова) – с другой. В статье аргументировано, что реальное наличие этой дихотомии является источником альтернативных оценок его творчества.

Ключевые слова: этнокультурные ценности, национальный характер, свободолюбие, классовая борьба, символы свободы.

Summary. The problem of intellectual genesis of the Ukrainian mentality and the philosophical principles for research some fundamental antinomies such as freedom and dependence, force and subjugation, violence and peaceful coexistence, leadership and mass-behavior are analyzed in the article. These themes are very important for T. Shevchenko who in the new poetic-symbolic forms reflected the conceptual context of these themes in the mass social consciousness and literature by the XIX century. The contemporary processes of destructive transformations of the traditional value-normative complexes in the Ukrainian society and the crisis factors of national identity are investigated by the author. The importance of advanced studies of the Taras Shevchenko's intellectual heritage which reflects the dilemma of revolutionary activity and peaceful coexistence is underlined in the article.

Key words: ethnical-cultural values, national character, freedom, class struggle, symbols of freedom.

Дослідження діалектики свободи і ненасилля, насильства і несвободи, їх співвідношення і протиріччя в сучасному суспільному розвитку показують, що ці феномени є базовими у практиці цивілізованого співіснування людей в сучасному світі, що без органічного, суспільно доцільного поєднання таких “енергій” не можна організувати стратегію виживання людства. І досить дивним виявляється те, що ці феномени в історичному і культурному

вимірах майже ніколи не демонструють такого “поєднання”. Ці феномени майже не співвідносяться і навіть протилежні один одному, хоча кожен із них у суспільній свідомості ототожнюється з високими цінностями і зразками досягнень в соціокультурному розвитку. Справді, любов до свободи, до незалежності завжди пов’язується із боротьбою, яка загрожує цінностям миролюбства, а іноді руйнує глибинні психологічні структури колективного духу, свідомості, розуму, ідеології. У межах такого конфронтаційного незбігу на полюсах ставлення у суспільних архетипах фокусуються або безпорадна конформність, або безглузда невмотивована жорстокість. Це є проблемою і в теоретичному, і в політичному смислах, бо опиняємось перед неможливістю протистояти цим крайностям у житті, в наукових дослідженнях і в емоційно виразних міркуваннях і настановах.

Водночас, ідея міжлюдської згоди зафіксована у звичаях українського народу як одна із найвищих духовних цінностей. Багато дослідників наголошують досить очевидні речі: глибоку людяність українців, милосердя, внутрішню настанову на свободу і співдружність. Усі сучасні соціологічні виміри стану суспільного сприйняття українцями людей різних національностей, толерантного ставлення до іновірців, до інших взагалі показують величезний потенціал миролюбства, яке зберігається і в сучасному українському суспільстві, незважаючи на деструктивні тенденції кризового стану в останні роки і місяці. Але, природно, є протиріччя, суть яких у тому, що саме феномени “революційності”, “кривавого бунту”, “гострої сокири”, “чорної ворожої крові” й т. ін. внесли суттєві корективи в природу української толерантності, специфікують патерналістські й трайбалістські орієнтації. Хоча, звісно, всі розуміють наявність підстав для процесів корозії вродженого етносу миролюбства й це, передусім, багатовікова боротьба за незалежність, за яку зазнали переслідувань багато українських патріотів і особливо Тарас Шевченко. Слід зауважити, що проблема протиріч національної психології українського етносу — тема бага-тьох праць. Але можна зробити стисле узагальнення: в умовах інтенсивного національно-державного дорослішання України увага до протиріч ліберальної репресивності й патерналістської толерантності як в теоретичному, так і в політичному планах може дати цікаві й евристичні результати.

У суспільному просторі існують багато рівнів, форм, видів взаємозв’язків між окремими соціальними суб’єктами, які складають відносно цілісне поєднання. Філософські роздуми й емоційні настановлення є одночасно і відображенням етнокультурних архетипів, і засобом їх розвитку і зміцнення. Як відомо, провідною ідеєю українського менталітету є ідея необмеженої свободи, визнання права кожної людини в суспільстві. Це настановлення як своєрідний принцип індивідуальності сформувалося у глибинах способу життя предків. І майже всі визначні українські мислителі так чи так відображали ці архетипи українського світосприйняття. Більш філософськи, теоретично — П. Куліш, більш драматично, емоційно — М. Костомаров, більш почуттєво, релігійно — П. Юркевич. Особливе місце серед них посідає Тарас Шевченко.

Світогляд Т. Г. Шевченка зумовлений складністю сплаву української ментальності із символічно-образним поетичним втіленням цього світогляду в суспільну свідомість, в суспільну народну й літературну лексику. Все, що він стверджує, він пропускає через сумуючу душу. Він — самотня людина, яка постійно страждає, але оформлює свої страждання в естетику долі. Для Шевченка людина — носій ідеї пошуку. Але що шукає людина? Вона шукає шлях між “боротьбою-загибеллю” і терпінням, яке буде винагороджене. Власне, у межах цього основного парадоксу (фактично на тлі античного трагізму: “вмерти вільною людиною або бути живим у рабстві”) і знаходиться зерно його подальших суперечностей. А саме вони стали підставою для майже альтернативних оцінок його творчості. Одні вважали його революціонером суто радикального спрямування, інші — виправдовували його стриманість.

Д. Донцов, наприклад, виділяє в його світогляді думки, пов’язані з особливостями тривалих протистоянь, тобто біблейством. “Його протест, — зазначає він, — був протестом людини вищої породи... людини думаючої політично” [2], тобто компромісно, мудро. У його роздумах є різні тлумачення і судження, але для нас зараз важливим є те, що найгострішу фундаментальну проблему всіх філософських, культурологічних і соціологічних систем його розум не оминув. Дійсно, не завжди виправданим є дослівне тлумачення його висловів, але масштаб його інтелектуальної інтуїції вражає. Це стосується суджень про (говорючи сучасною мо-

вою) соціальну структуру суспільства, про владні еліти, про “вищу касту”. “Ніхто в нашій новітній літературі, — зауважив Д. Донцов, — не був такий свідомий цієї власно ролі правлячої еліти, як Шевченко... Коли лиш козаки перестали панувати, вести поспільство, то “над дітьми козацькими поганці запанували”. Коли стратили Гонту й Залізняка — знов над людом “кат запанував”... Коли ще жили і діяли діди, яких руки “розв’язав Господь” і дав їм силу “покрити землею трупи ворожі”, тоді й “люди могли в покої, в добрі відпочити. Щезли діди, — і знов Господь “покрив срамотою свої люди, і вороги нові розкрадають як овець нас, і жеруть”. В масі Шевченкових віршів чергуються ці мотиви” [2, 125—126], — наголошує дослідник. Отже, доля українства у творах Т. Шевченка напряму пов’язується із мудрістю, рішучістю та волею керівників. І всі нещастя, всі поразки також залежать від пригноблення й руйнування саме владної еліти, вищої верстви. Донцов формулює надзвичайно виразну тезу: “Коли перестають бути сильними сильні, а хоробрі хоробрими, кріпкі кріпкими, вчителі вчителями, провідники провідниками, коли провідна каста гордить своєю вірою, дбає не про справу, а про привату, — тоді за розкладом вищої верстви нехибно йде й розклад нижчої й руїна цілої країни, «нашествие иноплеменников и междоусобная брань»” [2]. Не можна утриматись, щоб не додати, що сьогоденне кризове становище українського суспільства підтверджує ці шевченківські думки.

Т. Шевченко у своїх творах у символічних підвалинах мови, думки, образів відкриває глибинне істинне розуміння суттєвої важливості для суспільства, для народу, для людини явища зіткнення свободи і насильства, сили істинного лідера і безсилля пригнобленого народу, й неможливості протистояти цим вкоріненим в суспільне буття явищам. Дійсно, протиріччя практик ліберальної репресивності й

патерналістської толерантності є фундаментальним парадоксом суспільного розвитку, його стрижнем. Спроби знайти сферу “примирення” тривають упродовж віків, і в останні роки ХХ ст. вчені намагаються окреслити цей простір, описати його, визначити лексичні, категоріальні смислові ознаки й межі. Л. Болтанські і Л. Тевено — представники останньої хвилі історичної “Школи АННАЛП” — розробляють проблематику виправдання, пропонують нову парадигму легітимації соціальних порядків і нові моделі історичного та соціологічного обґрунтування. На увагу заслуговує пошук авторами “середнього шляху” у взаємодіях і поведінці людей, передусім у будь-яких ситуаціях конфлікту. На їх думку, люди завжди намагаються обґрунтувати справедливість власних претензій (тобто думка передуює дії) і це є природнішим типом поведінки, ніж силове рішення. Але для обґрунтування потрібно апелювати до певної системи цінностей і аргументів, у межах якої можна інтерпретувати ситуацію у вигідний для себе спосіб. Учені таку систему називають “градом” (місто), мистецтво обґрунтування і інтерпретування “величчю”. Подальші характеристики, межові значення, функціональна специфіка цих культурних комплексів у інтерпретації Болтанські та Тевено має беззаперечний евристичний потенціал для визначення певної міри між крайнощами в оцінці особливостей соціальних систем.

Завжди дивує, в доброму сенсі цього слова, проникливість людського розуму і розуму поета в глибинні смисли буття особистості, суспільства, людства. На думку П. Мовчана, “Т. Г. Шевченко ніби розкодує великі змісти в рідному слові, а за ними з плином часу відкриваються нові і нові додаткові змісти. Тому твори й сприймаються як одкровення з високим трансцендентним змістом, який вичитують нові і нові покоління. І цих Великих слів ані замазати, ані засмальцювати, ані розтерти: ними наповнений нашій національний простір” [4, 8].

Література:

1. Болтански Л. Критика и обоснование справедливости / Л. Болтански, Л. Тевено Л. // Очерки социологии градов. — М.: Новое лит. обозрение, 2013. — 576 с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. — К.: Відродження, 1996.
3. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій / В.С. Горський. — К., 1996.
4. Мовчан П. Душевна безвічність слова Тараса Шевченка / П. Мовчан // Т. Шевченко. Кобзар. Вірші, поеми. — К.: Просвіта, 2004.
5. Попович М.В. Нариси з історії України / М.В. Попович. — К.: Либідь, 1998.
6. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. — К., 1992.